

Koning Abel van Denemarken

Mecenas en moordenaar

door Frits David Zeiler

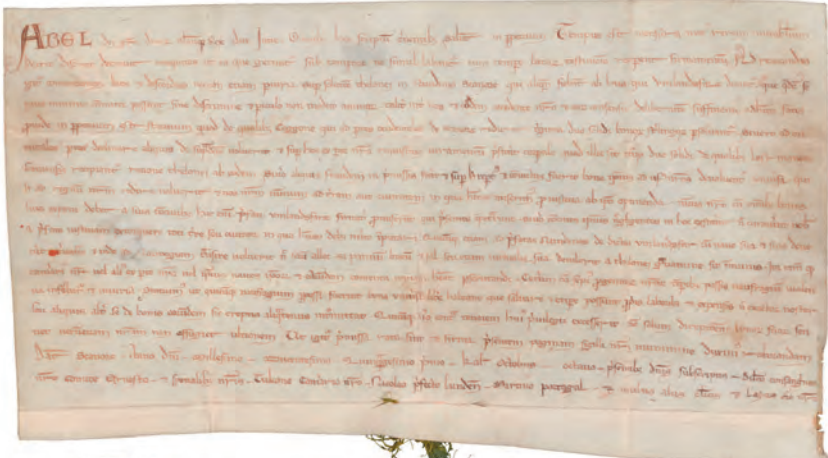
Abel spendabel

Hoe duur is jouw sabel?

Deens kinderrijmpje

In 2001 herdacht Kampen het feit dat koning Abel van Denemarken 750 jaar geleden een tweetal privileges had verstrekt aan de 'Umlandsfaræ' oftewel Ommelandvaarders. Zo werden de vrachtvaarders genoemd, die vanuit de IJsselmonding door de Duitse Bocht en om Jutland heen naar de jaarmarkt van Schonen voeren en vandaar verder de Oostzee op. Deze route was toen nog betrekkelijk nieuw. Tot ongeveer een eeuw daarvoor waren de schepen niet verder gekomen dan de rivier de Eider in de landengte van Sleswijk-Holstein, waar de goederen werden overgeslagen en over land naar de handelsplaats Haithabu (Hedeby) aan de andere zijde werden vervoerd. Dankzij zeewaardiger schepen en betere kennis van de navigatie durfden de kooplieden uit de gehele kuststreek tussen Boulogne en Hamburg de moeilijke reis om Kaap Skagen aan.

Beide Abels-privileges (het tweede is een soort appendix bij het eerste) zijn de oudste originele stukken in het Kamper stadsarchief. Ze zijn daar zeker in terecht gekomen omdat juist hier de rivier- en zeevaart elkaar ontmoetten en de reders opereerden die hun koggeschepen derwaarts lieten gaan. In de eeuwen die volgden op dat cruciale jaar 1251 kon Kampen zijn positie als belangrijkste haven 'an die Sudersee' uitbouwen dankzij (en soms ook wel ondanks) een reeks van Deense koningen en één koningin, Margrethe. Onder de mannen treffen we namen aan als Erik, Valdemar, Christoffer en Christian - maar nooit meer een Abel. De weldoener van de Ommelandvaarders blijkt zelfs maar anderhalf jaar te hebben geregeerd en liet na zijn vroege en gewelddadige dood het eigen land in verwarring achter. Deze korte bijdrage is bedoeld om wat licht te werpen op een in velerlei opzichten nog duistere tijd.



Het eerste Abels-privilege voor de Ommelandvaarders, uitgevaardigd op 24 september 1251 op Skanör. Abel noemt zich daarin 'koning der Denen en Slaven en hertog van Jutland', wat zoveel wil zeggen dat hij ook over Sleeswijk-Holstein en Rügen heerste. Het tweede privilege werd een dag later verleend. Stadsarchief Kampen.

Het Deense Oostzeerijk

De bewoners van de 'Friese' kusten hadden al eerder kennis gemaakt met de Denen, maar dan meestal op een minder vreedzame manier. De krijgers in hun snelle schepen, die zich 'Vikingen' noemden, hadden immers de landen rond de Noordzee geteisterd sinds het begin van de 9de eeuw. In de laatste fase van hun optreden werd zelfs het oosten van Engeland (de zogenaamde Danelaw) door hen gekoloniseerd. Toch trad er met de vestiging van een centrale macht in Denemarken door koning Gorm den Gamle ('de Oude') en diens zoon Harald Blauwtand omstreeks het midden van de 10de eeuw een zekere consolidatie op in Noord-Europa. Er ontstonden rijken die de kern zouden vormen van de latere staten Noorwegen, Zweden en Denemarken. De handel, die door de stroperijen ernstig had geleden, bloeide weer op en

zoals bekend speelde in onze gewesten - naast Vlaanderen en Brabant - daar vooral de IJsselstreek een steeds grotere rol in, met de *boomtown* Kampen al spoedig op de eerste plaats.

Gebiedsuitbreiding

Maar handel en macht gingen nog altijd hand in hand. Toen Harald, de laatste Deens-Noorse pretendent van de Engelse troon, in 1066 door Willem de Veroveraar was verslagen, richtten de Deense vorsten zich definitief op de 'eigen' Oostzee. In de 9de eeuw beheersten zij het al genoemde Hedeby bij de huidige stad Sleeswijk, een vitale schakel in de verbinding over land. Van daaruit veroverden zij het gebied van de Wenden, de West-Slavische volkeren, met als voorlopige bekroning de inname van het eiland Rügen en de burcht op Kaap Arkona in 1169. Steeds verder drongen de Denen door, tot ze in 1219 zelfs Estland in handen wisten te krijgen, van waaruit de handelsroute door het Russische achterland naar Novgorod en verder kon worden beheerst. Die verbinding bestond overigens al in de Vikingtijd en sterker nog: het tsarenrijk van Kiev is omstreeks 900 gegrondvest door de Scandinavische veroveraars. Het is dan ook niet verwonderlijk dat enkele van de krachtigste Deense koningen zich tooiden met de naam Valdemar, afgeleid van het Russische Vladimir, 'hij die de wereld beheerst'. Maar ook die manhafte naam nam niet weg, dat er na die succesvolle veroveringen voortdurend strijd is gebleven over de vitale verbindingen voor de grote handelsstromen van en naar het Oostzeegebied. Wel bleef het punt waarop die stromen in de loop van de 13de eeuw samenkwamen, het schiereiland Skanör in de Sont, voorlopig stevig in handen van de Deense koningen. De drie landschappen in het zuiden van het huidige Zweden (naast Schonen ook Halland en Blekinge) vormden een integraal onderdeel van hun rijk. In dat kader past het tweevoudig privilege aan de Ommelandvaarders uit 1251 perfect in het plaatje.

Privileges

Vaak is de vraag gesteld, waarom deze koninklijke bewilliging aan een groep is toegekend en niet aan één enkele stad. Een antwoord daarop zou kunnen zijn, dat de stadsvorming in de IJsselstreek toen nog in ontwikkeling was, waarbij Zutphen en Zwolle wel een officiële stadsrechtverlening bezaten, maar het oude Deventer en het jonge Kampen leefden met een soort ongeschreven gewoonterecht. Ook het gildewezen was nog niet volledig tot ontwikkeling gekomen, wat aaneensluiting van gelijkgestemden uit verschillende steden toen veel gemakkelijker maakte dan in later eeuwen.



Kaartje van het gebied rond de Oostzee met enkele voor de Hanze belangrijke steden; bewerking R. Steller.

Men zou zelfs een directe relatie kunnen leggen tussen het aanleggen van de Koopmansgilderol van Deventer in 1249 en de Abelsprivileges. Uit alle steden in het achterland, in ieder geval de genoemde vier, kwamen reders bijeen die hun schepen bij de overslagplaats aan de IJsselmond gezamenlijk bevrachtten voor de tocht om Jutland heen naar de Sont. Deventer speelde een cruciale rol in de uitvoer van luxe lakense stoffen. Ter vergelijking kan dienen dat koning Abel in hetzelfde jaar een privilege voor de rechten op de jaarmarkt verstrekke aan de burgers van Rostock, terwijl ook de inwoners van Hamburg, Lübeck en Wismar op eenzelfde manier door hem werden bedacht. Hier ging het dus al om groepen belanghebbenden in één stad. De Deense politiek was, zoals de wereldgeschiedenis zo vaak leert, er één van militair vertoon naast diplomatie en gunstverlening. Had de weg van onderhandeling geen resultaat, dan werd er een leger op af gestuurd en omgekeerd. Daarbij wisselden coalities en oorlogsverklaringen vaak per jaar.

Dat nam niet weg dat de kansen wel eens keerden op beide fronten tegelijk. Valdemar I de Grote (1157-1182) was buitengewoon succesvol, maar zijn bet-bet-achterkleinzoon en naamgenoot Valdemar IV, bijgenaamd 'de Boze' (1340-1375), moest het land zelfs ontvluchten. Hij werd in een handelsoorlog door de stedenbond, verenigd in de Keulse Confederatie, gedwongen tot het sluiten van een vernederend verdrag, de Vrede van Stralsund (1370). De beoorkonding daarvan, waarvan een origineel exemplaar in handen werd gesteld van de eerste onder de steden 'an die Sudersee', is nog altijd een pronkstuk in het Kamper stadsarchief.

Pretendenten en rivalen

'There is something rotten in the state of Denmark', luidt het op één na beroemdste citaat uit Shakespeares *Hamlet*. Deze Deense prins heeft als zodanig nooit bestaan, al is er een legende over een koning Amlede uit de 7de of 8ste eeuw. Maar dat er destijds iets grondig mis was in het koningshuis, dat zich er nog altijd op beroemt het oudste van Europa te zijn, is duidelijk. Wanneer men de geschiedenis van de vorstelijke familie vóór de 16de eeuw bekijkt lijkt het wel of de Vikingtijd na het ophouden van de beruchte strooptochten nog gewoon is doorgegaan in het eigen land. Soms speelde de rivaliteit met de Noren een rol, soms die met de Zweden, maar vaker nog ging het om binnenlandse concurrenten: broers, neven, zwagers of anderen die meenden aanspraken te kunnen maken op de troon. Daarbij werden ook de al gekroonde hoofden niet ontzien. Zo werd Knud II vermoord in de kerk van Odense, liet Knud III het leven tijdens een zogenaamd verzoeningsfeest, kwam Svend III om op de vlucht na een verloren slag, werd Erik II door een boer doodgeslagen (nadat hijzelf zijn meeste rivalen had laten ombrengen), werd Erik IV gedood op een schip bij Sleeswijk, werd Erik V vermoord tijdens een jachtpartij en werd Christoffer I vergiftigd - nota bene door een priester. Twee koningen werden eenvoudig afgezet: Erik VII omdat hij liever als zeerover op Gotland verder wilde leven en Christian II wegens algeheel wanbeheer en het uitlokken van een bloedige binnen- en buitenlandse oorlog. En koning Abel? Die deed er lustig aan mee, wat voor hemzelf niet zonder gevolgen bleef.

Sleeswijk-Holstein

Maar nu eerst een stukje biografie. Abel werd omstreeks 1218 geboren als tweede zoon van koning Valdemar II, die bijna veertig jaar regeerde en ondanks het mislukken van een verdere uitbouw van de Deense macht over



Gezicht op de stad Schleswig (Sleeswijk) over de fjord de Schlei. De Sct Petri-Domkerk, waarin koning Abel aanvankelijk was bijgezet, steekt duidelijk boven de bescheiden bebouwing uit. De neogotische toren is in de 19de eeuw toegevoegd. Het scheepje op de voorgrond is een replica van een vaartuig uit de Vikingtijd. Foto F. D. Zeiler, 2012.

de Oostzee later de bijnaam 'Sejr' ('Overwinning') verwierf. Toen Valdemar in 1241 stierf was de oudste zoon Erik de natuurlijke opvolger. Deze raakte verwickeld in een partijstrijd tussen zijn getrouwen en de aanhangers van Abel, die zich vooral in het grensgebied met Duitsland bevonden. Hier, in wat later Sleeswijk-Holstein werd genoemd, was al de kiem gelegd voor een conflict over de beheersing van het gebied dat tot ver in de 20ste eeuw zou blijven voortbestaan. Het hertogdom Sleeswijk, gelegen ten noorden van de Eider, was aanvankelijk overwegend Deens, maar kwam door immigratie vanuit het zuiden steeds sterker onder Duitse invloed. Holstein was een smeltkroes van Wenden (West-Slaven), Friezen en Duitsers, maar het Duitse element kreeg op den duur de overhand, waarbij de regionale adel een beslissende rol zou gaan spelen.

Abel was in 1237 getrouwd met de erfdochter van de hertog van Holstein en kon na diens dood de titel overnemen. Hij wenste feitelijk een eigen, semi-onafhankelijk rijkje te stichten in de grensstreek. Nu was de Deense koning formeel de machthebber in Sleeswijk, maar het feit dat de stad Sleeswijk de uitvalsbasis voor Abel was, vormde al een bron van conflicten. Na een reeks van vijandelijkheden hoopte koning Erik toch op een verzoening en zocht

zijn broer in diens residentie op. Maar daar werd hij op zeker moment - tegen zijn zin - weggevoerd door een paar stevige schildknepen, die hem dwongen om zich in te schepen in een bootje dat gereed lag in de Schlei: de diepe fjord waaraan de stad Sleeswijk is gelegen. Uit zijn behandeling maakte Erik op dat zijn laatste uur wel eens geslagen zou kunnen hebben en hij verzocht om bijstand van een priester. Die werd uit een nabijgelegen kerkje gehaald. Bij hem biechtte de koning, vertrouwde hem zijn laatste wil toe en ontving de sacramenten. De priester werd weer aan wal gebracht en de vorst bleef in het bootje achter. Daar werd hij vervolgens daadwerkelijk door zijn begeleiders naar de andere wereld geholpen. Deze wierpen zijn lijk, verzwaard met stenen, in het water en voeren haastig terug met de verzonnen jobstijding dat de koning overboord was geslagen en verdronken. Een paar dagen later vonden vissers de vermoorde monarch in hun netten en werd duidelijk wat er werkelijk was gebeurd. Hertog Abel deed alsof hij hevig geschokt was en bezwoer met 24 getuigen zijn onschuld. Hij werd geloofd, men riep hem tot koning uit en begin 1252 werd hij in de kathedraal van Lund gekroond. Het tafereel van de moord op de Schlei is afgebeeld op een vroeg 14de-eeuws fresco in de Sct Bendts- of Benedictuskerk van Ringsted (Sjaelland), waar het lichaam van Erik IV is bijgezet (1258) en waar hij sindsdien als een soort volksheilige wordt vereerd. Dit ondanks het feit dat hij de spotnaam 'Plovpenning' (letterlijk: 'ploegpenning') had verworven, omdat hij een nieuwe en zware belasting op akkerland had ingevoerd.

Koning Abel

De troonsbestijging van Abel betekende een voorlopig einde aan de conflicten in de grensstreek met Duitsland, maar de verhouding met andere machten (Noorwegen, Zweden, vorst Jaromir van Rügen en enkele machtige bisschoppen) was nog altijd precair. In hetzelfde jaar waarin de privileges voor de Ommelandvaarders werden verstrekt slaagde de koning erin om een algemene Rijkswet aanvaard te krijgen. Daarmee bouwde hij voort op het werk van zijn vader, Valdemar II, die onder meer de 'Jyske Lov' had uitgevaardigd waarin het volksrecht van Jutland was vastgelegd en die met zijn 'Jordebog' (letterlijk 'grondboek') voor een eerste vorm van kadastrale registratie had gezorgd. Maar net als zijn broer - en velen voor en na hem - had Abel problemen met de financiering van zijn bewind. Dat werd hem uiteindelijk fataal. Tot de belastingweigeraars behoorden de Noordfriese boeren van Eiderstedt, een schiereiland aan de Waddenkust van Sleeswijk-Holstein. Op een strafexpeditie dolf Abels legertje het onderspit. Zelf dacht hij aan de woede van de



Kalkschildering op het kruisgewelf in de Sct Bendtskirke (kerk van de H. Benedictus) in Ringsted, Denemarken. In het midden troont Agnes, weduwe van de vermoorde koning Erik Plovpenning. Links is de moord op Erik afgebeeld, rechtsonder laat zien hoe vissers het lijk in de Schlei hebben gevonden. Foto Bo Gabrielsen, 2020.

opstandelingen te ontkomen, maar bij de brug van Husum wisten dezen hem te achterhalen en met een pijlschot dodelijk te treffen (29 juni 1252). Het is merkwaardig dat nog geen vier jaar later een andere vorst hetzelfde overkwam, maar dan in de strijd tegen de Westfriezen: graaf Willem II van Holland, die werd gedood bij Hoogwoud (eind januari 1256). Anders dan in dat geval, waarbij de zoon (Floris V) uiteindelijk wraak nam op de opstandige dorpers, wisten de Friezen van Eiderstedt tot in de 16de eeuw een soort onafhankelijke republiek te handhaven. De positie daarvan is wel te vergelijken met de Stellingwerven tussen het Oversticht en het gewest Friesland, die tussen 1313 en 1498 baas op eigen erf waren.

Hoe het afliep

De dood van Abel werd door velen beschouwd als een gerechte straf voor deze broedermoordenaar. 'Hij had beter Kaïn kunnen heten', luidde het wijdverbreide oordeel. De derde zoon van Valdemar II, Christoffer, werd nu koning, maar ook hem was geen lange en vruchtbare regeringstijd gegund. Pas zijn achter-achterkleindochter Margrethe zou omstreeks 1400 weer een

monarch worden die ieders achting verdiende. Intussen was Abel toch met enig ceremonieel bijgezet in de Domkerk van Sleeswijk. Maar dat bleek geen genoeg voor de inwoners van de stad en de kapittelheren. Al in de nacht na de begrafenis klonk er zoveel lawaai en gerommel in de kerk, dat het niet mogelijk was voor de verschrikte leden van het domkapittel om hun psalmen te zingen en hun gebruikelijke vespers te bidden, waarbij zich een lelijke spookverschijning voor hen vertoonde die hen deed sidderen. Dat herhaalde zich meerdere keren en tenslotte werd Abels weduwe medegedeeld dat men besloten had het stoffelijk overschot van de koning uit de kerk weg te halen en op een andere plek te begraven. Het lijk werd nu in een moeras in de buurt van Gottorp [het latere slot] neergelaten en daarbij werd ook nog een paal dwars door de kist heen geslagen. Daarna hield het gerucht in de kerk op, maar in de buurt van het nieuwe graf werd nog eeuwenlang lawaai gehoord: gejammer, geroep en hoorngeschal van een jager. En Abel zelf werd nog herhaaldelijk gezien door buurtbewoners, 'met een pikzwart gezicht en lichaam, rijdend op een klein paard en gevolgd door drie jachthonden, die eruitzagen als gloeiend vuur'. Een hellevaart in plaats van een Ommelandvaart! In het park van Slot Gottorp is nog een steen te vinden die de vermeende laatste rustplaats van koning Abel aangeeft. Maar het lijk van de mecenas van de schippers en kooplieden uit Kampen en zijn achterland is nooit meer teruggevonden.

Bronnen en literatuur

- De Abelsprivileges en de Ommelandvaart zijn vaak in de literatuur over Kampen en die over de Hanze beschreven, bijvoorbeeld door schrijver dezes in J. Kummer e.a. (red.), *Geschiedenis van Kampen. Deel 2: 'Zij zijn Kampers...'* (Kampen 2001) p. 13 e.v. Daarin is op p. 83-89 ook de tekst met vertaling te vinden van de Vrede van Stralsund uit 1370.
- Voor Deventer, zie H.R. van Ommeren (bew.), *De koopmansgilderol van Deventer, 1249-1387* ('s-Gravenhage 1978).
- Een algemeen overzicht van de Deense expansie is te vinden in N. Hybel, *Danmark i Europa 750-1300* (Kopenhagen 2003).
- De gegevens over de Deense koningsdynastie zijn voornamelijk geput uit *Danmarkshistoriens Hvornår skete det?* (Kopenhagen 1966).
- De beschrijving van het fresco met de moord op koning Erik in de Sct Bendts in Ringsted is te vinden in N.M. Saxtorph, *Jeg ser på kalkmalerier* (Kopenhagen 1979) 165-167.
- Het verhaal over de spokende koning Abel is afkomstig uit Laurits Bødtker, *Danske Folkesagn* (Kopenhagen 1958) 90.